
Hrvatska i antifašizam

BRANKO CARATAN*

Sužetak

Autor upozorava da u postkomunističkim državama postoji realna opasnost od postfašizma, koji nije identičan ni s klasičnim fašizmom ni s neofašizmom, ali s njima dijeli neke bitne karakteristike. Ekspanzionizam je, kao i u slučaju klasičnog fašizma, i u postfašizmu posebno opasan. U tom kontekstu pokazuje se da se projekt velike Srbije nalazi u korijenu rata na cijelom prostoru bivše Jugoslavije. Polazeći od tradicija hrvatskog antifašizma, autor naglašava da odgovor na postfašizam može biti samo demokratska politika. Na globalnom planu to znači da se demokratske zemlje prema pojavama postfašizma ne mogu odnositi moralno neutralno i pasivno. Povijesno iskustvo s fašizmom pokazuje da su diplomatska sredstva nedostatna za zaustavljanje postfašističkih projekata.

Danas se ponajprije trebamo zapitati, zašto je potrebno obilježiti kraj drugog svjetskog rata i godišnjicu pobjede nad fašizmom? Je li to potrebno zato što postoji vjerojatnost povratka fašizma, kao utjecajne snage, koja može ugroziti demokraciju? Na sreću, ipak se može reći da je povratak fašizma u iole ozbiljnijim razmjerima teško zamisliv, pogotovo u zemljama stabilnih demokracija na Zapadu. Fašizam je pojava u krajnjoj liniji vezana za jedinstveni povijesni kontekst ekonomskih i političkih kriza određenog razdoblja i slabosti parlamentarnih demokracija u Njemačkoj, Italiji i Španjolskoj. Njihove kasnije derivacije, primjerice u Latinskoj Americi, imale su povremeno karakteristike totalitarnih poredaka, ali su njihovi politički režimi u pravilu bili autoritarni i mogli su se unutrašnjom snagom transformirati prema demokratskom poretku. Moglo bi se reći da i neofašističke tendencije u zapadnim demokracijama, usprkos povremenom jačanju, također ne predstavljaju veću opasnost jer su dugotrajne i stabilne demokracije razvile obrambene mehanizme koji uspješno marginaliziraju utjecaj neofašističkih grupa. Međutim, u državama u tranziciji, u postkomunističkim zemljama, gdje se demokracija tek utemeljuje ili se njezino uspostavljanje odlaže, postoji realna i ozbiljna opasnost od postfašizma, koji nije identičan ni s klasičnim fašizmom niti s neofašizmom, ali s njima dijeli neke bitne zajedničke karakteristike.

Fašizam se obično određuje kao desni ekstremizam u politici s jakim antidemokratskim i antiliberalnim nabojem. Na unutaršnjem planu uspostavlja totalitarni režim, oslonjen na teror policijske države i na militantni nacionalizam, koji za svoje nedaće pronalazi krivce u drugim

* *Branko Caratan*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Komparativna politika.

etničkim zajednicama, što najčešće uključuje antisemitizam. Na vanjskom planu fašizam zato ima imanentno ugrađenu tendenciju militarizma i ekspanzije na štetu susjednih naroda. Opravdanje za to traži u navodnoj ugroženosti pripadnika vlastitog naroda, koji se trebaju spašavati tako da se teritorije gdje žive kao manjine priključe vlastitoj nacionalnoj državi. Klasičan primjer može se naći u navodnoj ugroženosti sudetskih Nijemaca i aneksiji čehoslovačke teritorije od strane Hitlerovog režima. Od tada nadalje, briga za vlastite sunarodnjake u drugoj zemlji, povezana s vojnom intervencijom za njihovo navodno spašavanje, neodoljivo podsjeća na Hitlera.

Fašizam počinje mitinzima, zahtjevima za rješavanjem problema silom. "Dajte nam oružje" tražio je Hitler u "Mein Kampf". Otvoreno se proklamira neminovnost teritorijalne ekspanzije. U svojoj programskoj knjizi Hitler najavljuje osvajanja: "Njemačka će biti svjetska sila ili je neće biti". Rezultati takve politike su poznati: masovni zločini, masovna ubijanja, genocid, holokaust, uništavanje ljudskih života i materijalnih dobara golemih razmjera. Da se ne bismo krivo razumjeli: Njemačka o kojoj je riječ bila je nacistička Njemačka. Zahvaljujući pobjedi nad fašizmom, današnja Njemačka ne samo da je demokratska zemlja nego predstavlja jednu od najstabilnijih demokracija, koja može drugima služiti kao uzor.

Danas postfašizam koristi leksiku sličnu klasičnom fašizmu, sličan program, slične metode. Jedino je pivnice zamijenila tzv. antibirokratska revolucija s masovnim mitinzima, na kojima su se isto tako najavljivali ratovi i tražilo oružje. ("Srbija će biti jedinstvena ili je neće biti.") Ako je program sličan, ni rezultati ne mogu biti bitno različiti. Ovdje se, naravno, postavlja pitanje: odnosi li se ova teza na pokušaj realizacije projekta velike Srbije, kojim se namjerava osigurati da svi etnički Srbi žive u istoj državi? Na svakomu je da sam napravi komparaciju. Opće je poznato da se projekt velike Srbije nalazi u korijenu rata na cijelom prostoru bivše Jugoslavije. Uostalom, zbog toga je Vijeće sigurnosti i uvelo sankcije protiv Srbije, kao odgovorne za rat. Poznate su i žrtve toga rata i brutalnosti agresora, i u Hrvatskoj i osobito u Bosni i Hercegovini. Nitko ne može reći da mu činjenice nisu poznate. Obrana neznanjem nije bila moguća ni kad se radilo o nacističkim zločinima. Danas su svima dostupni podaci istražne komisije Vijeća sigurnosti, na čelu sa Sherifom Bassiounijem, a nedavno je i CIA objavila svoju procjenu, koja za 90% zločina počinjenih u sadašnjem ratu na prostoru bivše Jugoslavije tereti srpsku stranu.

Ponavljanjem bitnog dijela retorike i metoda klasičnog fašizma, postfašizam, dakle, neminovno proizvodi i jednake rezultate. Ovdje treba upozoriti da i retorika nije bezazlena. Zato i nacionalističke teze Žirinovskog ne treba podcijeniti kao potencijalnu opasnost. Uostalom, u Čečeniji njegovi poticaji već postaju realnost. I nekritičko revidiranje povijesti, u što svakako spada umanjivanje ili uvećavanje broja žrtava, kako bi se opravdala vlastita agresivna politika, spada već u stereotipe političkog ponašanja. U taj sklop naknadnog korigiranja povijesti ulaze i pokušaji apologije fašizma iz vlastite hrvatske povijesti. Iako nema sumnje da je ranija verzija naše povijesti bila pisana s pozicije ratnog pobjednika te da zato zaslužuje ozbiljno znanstveno propitivanje, Hrvatska, kao žrtva sadašnje agresije fašističkog tipa, mora u ovom trenutku biti posebno osjetljiva na svaku nekritičnost prema fenomenu fašizma pa i u obliku

nekritičkog prihvaćanja na razini simbola. Aktualnoj agresiji fašističkog tipa može se efikasno suprotstaviti samo demokracija kao antipod fašizma.

Na ovom mjestu treba upozoriti na ne baš rijetke pokušaje da se s oporbenih pozicija provocira promocijom polufašističkih poruka i njihovih nositelja, u namjeri da se izazove demokratska reakcija. Takvi pokušaji praktično samo pogoduju stvaranju nedemokratske atmosfere i izraz su nedostatka političke zrelosti i odsustva osjećaja povijesne odgovornosti.

Drugi razlog zašto je Hrvatskoj danas potrebno demokratsko suprotstavljanje fašizmu krije se u činjenici da je antifašizam u svijetu općeprihvaćen kao demokratska legitimacija političkog poretka. U ovom smislu govoreći, antifašizam se ne može izjednačavati s komunističkim antifašizmom ili antifašizmom bivšeg jugoslavenskog poretka, jer je antifašizam danas sigurno bitna karakteristika bilo koje politike što pretendira biti demokratskom. Zato marginalizacija antifašizma ne može biti ništa drugo, nego limitiranje demokratskog razvoja.

Hrvatska ne samo da se ne treba stidjeti svoga doprinosa pobjedi demokratske koalicije u drugom svjetskom ratu nego može s pravom biti ponosna na svoj udjel u antifašističkoj borbi. Jer, borba Hrvata protiv fašizma započela je još dvadesetih godina u Istri, otporom talijanskom fašizmu. A da i ne govorimo da su i sukobi hrvatskih političara i stranaka s režimom Kraljevine Jugoslavije 20-ih i 30-ih godina imali isti karakter. Prva Jugoslavija pod dinastijom Karađorđevića bila je zapravo monarhofašistička diktatura. Međutim, oni koji nisu dovoljno informirani, svoje viđenje uloge Hrvatske u drugom svjetskom ratu često vežu samo za NDH, koja je bila na strani sila osovine, i za ustaški režim. Pri tome se zaboravlja da su kvislinške formacije imale i druge zemlje, da je, na primjer, postojala i Vichyjevska Francuska, da je postojala i kvislinška Srbija na čelu sa generalom Nedićem, da su se na strani nacista borile srpske četničke jedinice Draže Mihajlovića, koji je bio i ministar vlade sa sjedištem u Londonu. Dobro informirane ne treba podsjećati da su četnici i srpski kvislinzi odgovorni za masovne zločine. Zbog svega toga treba upozoriti da je na ovom prostoru, upravo u hrvatskim krajevima postojala antifašistička vojska, koja je bila najjača snaga pokreta otpora u okupiranoj Europi, da su najbrojnije jedinice te vojske bile hrvatske jedinice, da je na čelu te vojske bio isto tako Hrvat Tito, a da su na drugoj strani kao glavni saveznik nacista bile jedinice četnika Draže Mihajlovića. Tih elementarnih činjenica bili su svjesni tada zapadni saveznici i zato su podržali Tita, usprkos tome što je on bio komunist, a odbili podršku kraljevskoj četničkoj vojsci.

S ruske strane netko će možda primijetiti da se kod Staljingrada borila jedinica hrvatskih ustaša. To je istina. Ali je isto tako istina da su prvi antifašistički ustanak u porobljenoj Europi podigli upravo Hrvati i da je prvi odred pokreta otpora, osnovan 22. lipnja 1941. godine u Hrvatskoj kod Siska, započeo borbu neposredno nakon Hitlerovog napada na Sovjetski Savez. To je bio početak antifašističke borbe onog dijela hrvatskog naroda, koji je na kraju slavio pobjedu nad fašizmom s drugim saveznicima 1945. godine.

Ta je borba za hrvatski narod bila i građanski rat. A takav rat je za svaki narod bolno iskustvo i u njemu, u tom smislu govoreći, svi gube. Međutim, politički se može precizirati da su taj rat dobili hrvatski

antifašisti. I to ne treba zaboraviti. Kao što ne treba zaboraviti da su u toj borbi aktivno sudjelovali i današnji predsjednik Republike Hrvatske, dr. Franjo Tuđman, predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, dr. Ivan Supek, načelnik Glavnog stožera HV, general Janko Bobetko, niz uglednih zastupnika hrvatskog parlamenta iz raznih stranaka, kao i velik broj istaknutih imena hrvatske znanosti i kulture. Ta činjenica, naravno, nešto znači i istovremeno obvezuje.

Hrvatski je narod želio svoju državu. Neki su ostvarenje svojih želja vidjeli u NDH. Zbog ustaškog režima, koji je bio saveznik fašističkih sila osovine, vodio politiku na njihovu tragu i počinio velike zločine — suvremena Hrvatska temelje svoje državnosti ne nalazi u NDH. Takav stav ne znači odbacivanje ideje države, kao jedne od bitnih odrednica hrvatske politike, već neprihvatanje ustaškog režima. Današnja Hrvatska zato svoje državno utemeljenje, kako to kaže i novi hrvatski Ustav, nasuprot NDH, nalazi u odlukama ratnog Zemaljskog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske iz 1943. godine. Takav stav prema izvorima hrvatske državnosti ne implicira apologiju komunističkog režima, njegove boljševičke rigidnosti, njegovih zločina i sustavnih slabosti zbog kojih je ustalom i propao.

U ovom kontekstu, usprkos svemu tome, treba reći da je politička pobjeda hrvatskog antifašizma omogućila Hrvatskoj povratak ranije izgubljenih teritorija, Međimurja, Baranje, Rijeke, Istre, otoka, dalmatinskih gradova. Da nije bilo hrvatskog antifašizma, Hrvatska bi pala u ruke četnika Draže Mihajlovića, a umjesto federacije, sa svim njezinim slabostima, imali bismo već tada otvorenu velikosrpsku diktaturu. Ne treba zaboraviti da je hrvatski antifašizam izborio današnje međunarodno priznate granice Republike Hrvatske, tzv. AVNOJ-ske ili ZAVNOH-ovske granice, za čiju kontrolu se i danas borimo. Pobjeda hrvatskog antifašizma omogućila je stvaranje federacije i kasnije djelomičnu konfederalizaciju s Ustavom iz 1974. godine, čime je legalno bio omogućen i proces samoodređenja, koji je na kraju doveo do neovisne Republike Hrvatske.

Povijesno iskustvo iz pobjede antifašizma nije samo općenito učiteljica života, ono i obvezuje. Na antifašizam se ne mogu pozivati oni koji primjenjuju, podržavaju ili toleriraju primjenu fašističkih metoda danas. Antifašizam danas i ovdje zahtijeva dosljedno zalaganje za demokraciju i demokratske metode, kako u unutrašnjoj tako i u međunarodnoj politici.

To onda, primjerice kad su u pitanju naši prijatelji iz svijeta, znači da se okupacija tuđih teritorija i osvajački rat ne mogu zvati građanskim ratom, da se prema agresoru i žrtvama ne može biti moralno neutralan, da se ne radi o pukim stranama u sukobu, da se ne može jasno određiva krivnja za rat ublažavati tezom o podijeljenoj odgovornosti, da se zločini ne mogu eufemistički nazivati etničkim čišćenjem kada se radi o genocidu, da se mir ne može uspostaviti na osnovi prihvatanja rezultata agresije i da se pokretača rata ne može pretvarati u pregovarača s kojim treba dogovoriti uvjete mira.

Treba se podsjetiti da su, kad je riječ o fašizmu, sve današnje pogreške međunarodne zajednice već videne. Demokratske zemlje su još u građanskom ratu u Španjolskoj proglasile embargo na oružje, a nacisti i fašisti su neometano naoružavali vojsku generala Franška. Posljedica: slom republike u krvi i dugogodišnja vladavina fašizma u Španjolskoj. Danas su te iste zemlje proglasile embargo na oružje za sve nasljedne države bivše

Jugoslavije, koji je žrtve agresije ostavio bez sredstava za obranu pred srpskom vojskom naoružanom do zuba iz arsenala bivše federalne armije. Rezultat: 200.000 ubijenih i dva milijuna prognanih. Demokratske zemlje su uoči drugog svjetskog rata svojom politikom popuštanja, appeasementa — simbol kojeg je bio Chamberlain — praktično podržale prva Hitlerova osvajanja. Onda su demokratske zemlje dopustile Anschluss Austrije i komadanje Čehoslovačke, a sada su mirno gledale na ukidanje crnogorske državnosti i autonomije Vojvodine i Kosova te njihovo pripojenje Srbiji, na okupaciju dijela Hrvatske i komadanje Bosne i Hercegovine. Onda je potpisan sramni sporazum s Hitlerom i Mussolinijem u Münchenu, a sada se pokušava diplomatskim planovima odobrovoljiti Miloševića i zaustaviti rat. Onda je Chamberlain, kako je to Churchill lijepo objasnio, mogao birati između sramote i rata; izabrao je sramotu i dobio rat. I ranije kod Mussolinijevog napada na Etiopiju, Liga naroda proglasila je labave i loše provedene ekonomske sankcije, a Britanija je talijanske trupe, neutralno se ponašajući, propustila kroz Suez. Ovoga su puta demokratske zemlje pokušale ograničiti rat samo sankcijama, diplomatskim naporima i humanitarnim intervencijama bez ulaženja u rizike, a dobile su proširenje rata i kompromitaciju vlastitih principa i međunarodnih organizacija. Uspirkos djelomičnim humanitarnim uspjesima, OUN sve više podsjeća na Ligu naroda. Zato se na kraju intervencija snaga NATO i oslobodilačka borba hrvatske vojske i armije Bosne i Hercegovine pokazuje kao logična konsekvencija političke neutralnosti zapadnih demokracija.

Za Hrvatsku i Hrvate isto povijesno iskustvo traži da se bez ikakvih rezervi izgradnja demokratskog društva i zaštita ljudskih prava, posebice prava građana koji su pripadnici drugih etničkih zajednica, prihvati kao imperativ hrvatske politike. Ako su u ratu protiv Hrvatske primijenjene fašističke metode, onda pravi i djelotvoran odgovor na to može biti samo demokratska politika. Za hrvatske Srbe isti demokratski princip znači da se vlastita sigurnost, zaštita interesa i prava ne može tražiti uz istovremeno odbacivanje ili ignoriranje interesa hrvatskog naroda i negiranje njegove slobode.

Ako nekima ti interesi izgledaju međusobno proturječni, treba podsjetiti da već postoje međunarodno prihvaćena načela, koja rješavaju te prividne kontradikcije, kao što su to: pravo naroda na samoodređenje, nemijenjanje granica (a na našem prostoru taj princip su i konkretno prihvatili Badinterova komisija i EZ, priznajući granice bivših federalnih republika kao državne granice), zaštita ljudskih i građanskih prava i prava manjina. Ta se načela, naravno, ne mogu izdvojeno ili selektivno primjenjivati.

Na kraju treba naglasiti sljedeće. Prvo, pravo na pozivanje na antifašističku tradiciju imaju samo oni koji ta demokratska načela međunarodne politike podržavaju danas, i to ne na riječima, već u svakodnevnoj političkoj praksi. I drugo, rasprava o pobjedi nad fašizmom ne treba nas vraćati u prošlost. Ona ima za cilj ne samo upozorenje da se takvo nešto ne ponovi ni u nekom promijenjenom obliku, nego treba pomoći da se možemo okrenuti prema ciljevima budućnosti.

Branko Čeratan

CROATIA AND ANTIFASCISM

Summary

The author points out that in postcommunist countries there is a genuine danger of post-fascism, which is identical neither with the classical fascism nor with neofascism, but shares certain fundamental common traits. Like in classical fascism, expansionism is particularly dangerous in postfascism. The author shows that the project of Greater Serbia is in the very roots of the war on the entire territory of former Yugoslavia. Based on the tradition of Croatian antifascism, the author claims that the response to postfascism can only be democratic politics. Globally it means that democratic countries cannot be morally neutral or passive towards manifestations of postfascism. The historical experience with fascism shows that diplomatic means are insufficient for thwarting postfascist projects.